

بررسی شاخص‌های انتظارسازنده و انتظار مخرب در نظام تربیتی اسلام، با محوریت بیانات مقام معظم رهبری

محمد رضا جابر انصاری^۱

ندا کاوند^۲

چکیده

آموزه دینی «انتظار»، از مؤلفه‌ها و باورهایی است که اکسیر حیات بخش و از عوامل نجات بخش جوامع مسلمان از بی‌هویتی و پوچ‌گرایی و عامل تکامل و تعالی انسان‌ها می‌باشد؛ که متأسفانه این آموزه در ابعاد مختلف و با گسترش اندیشه پوچ‌گرایی، بی‌هویتی و ناامیدی مورد تهاجم قرار گرفته است. هدف پژوهش حاضر، شناسایی و تبیین شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب در نظام تربیتی اسلام است. این پژوهش به این سؤال پاسخ می‌دهد که شاخص‌های انتظار سازنده و انتظار مخرب در نظام تربیتی اسلام، با محوریت منظومه فکری مقام معظم رهبری چیست. در پژوهش پیش‌رو که از جمله پژوهش‌های ترکیبی است؛ از روش تحلیل محتوای کیفی، به منظور تجزیه و تحلیل منابع و برای سنجش پایایی داده‌ها از روش کمی ضریب پایایی هولستی بهره گرفته شده و با ضریب بالای ۰/۸ مورد تأیید قرار گرفته است. براساس یافته‌ها، انتظار سازنده با شاخص‌هایی از قبیل تحول‌گرایی، نشاط و پویایی و انتظار مخرب با شاخص‌هایی از قبیل انزوا طلبی، خرافه‌گرایی و خو گرفتن به وضع موجود شناخته می‌شوند.

واژگان کلیدی: انتظار، مقام معظم رهبری، انتظار سازنده، انتظار مخرب، نظام تربیتی، شاخص‌ها.

۱. استادیار گروه مدیریت، واحد بروجرد، دانشگاه آزاد اسلامی، بروجرد، ایران m_ansari1353@yahoo.com

۲. دکترای گروه مدیریت، تهران مرکزی، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران (نویسنده مسئول) nkavand@yahoo.com

مقدمه

«انتظار»، در حقیقت، اندیشه‌ای فراگیر، با سابقه و نقطه اوج تعالی بشری است. آموزه دینی انتظار، بهترین و کامل‌ترین شیوه‌ها را برای رسیدن به زندگی متعالی برای جامعه انسانی تصویر و ترسیم می‌کند؛ و فرا رسیدن دنیایی برتر را از لحاظ معنوی و مادی (اسحاقی، ۱۳۸۰: ص ۹۸-۹۹)؛ به جامعه انسانی بشارت می‌دهد. لذا انتظار امری نیست صرفاً ناظر به آینده، بلکه دارای جامعیت تاریخی است که می‌تواند تمام ابعاد زندگی انسان معاصر را تحت الشعاع قرار دهد، و انسان را به سمت سعادت واقعی رهنمون کند (برزگری بنادکوکوی و همکاران، ۱۳۹۴).

انتظار، نوعی تعلیم و تربیت رهایی بخش و انقلابی و حرکتی است در جهت خودسازی، دگرسازی و زمینه‌سازی که انسان را از سلطه نیروها و امیال درونی و نیروها و موانع بیرونی بازدارنده تعالی فرد و جامعه رهایی می‌بخشد و با دمیدن روح امیدواری، پایداری و مقاومت؛ جوامع را از زوال دور نگه می‌دارد. بر همین اساس، مقام معظم رهبری در تبیین مسئله انتظار به این نکته اشاره دارند که انتظار به معنای اشتیاق انسان برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر است؛ حالتی است که بشر همیشه باید در خود حفظ کند. از منظر ایشان، انتظار واقعی موجب می‌گردد انسان‌ها از آرزوی موهوم و غیر واقعی فاصله بگیرند و در انتظار واقعیتی عینی باشند (در نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷). بنابراین، انتظار واقعی، عامل آمادگی جامعه انسانی در حوزه‌های مختلف اعتقادی-فکری، اخلاقی-تربیتی، فرهنگی-اجتماعی و سیاسی است؛ و موجب زنده شدن آرمان‌گرایی، نشاط، پویایی، وظیفه‌شناسی، روح امید، اطمینان و مبارزه در جامعه است. همین امر موجب گردیده است که اساسی‌ترین اقدامات مستکبران و استعمارگران در جهت انحراف مفهوم و معنای واقعی انتظار و از بین بردن عقیده امید و مبارزه در دل مردم باشد (در نیمه شعبان، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷). لذا مستکبران همیشه سعی داشته‌اند که با راه‌کارهای مختلف، انتظار را از معنای واقعی و مورد نظر آموزه‌های دینی تحریف کنند، و با ترویج اندیشه‌های انحرافی و پوچ‌گرایانه، انتظاری ویرانگر و مخرب در جوامع شکل دهند. لذا ضروری است برای شناخت معنا و مفهوم واقعی انتظار و اندیشه‌های پوچ‌گرایانه و دستیابی به حیات طیبه و ساختن جامعه زمینه‌ساز و منتظر؛ گام‌های اساسی برداشته شود؛ تا جامعه و نسلی متصف به صفات خاص «منتظر»؛ که سراسر پویایی، حس مسئولیت‌پذیری، امیدواری و حرکت رو به



جلوی توأم با نشاط است؛ پرورش یابد و این مهم، جز با شناخت درست از مفهوم انتظار امکان پذیر نخواهد بود.

در این زمینه، کارهای پژوهشی متفاوتی انجام شده است که می‌توان به مقاله «ماهیت و مؤلفه بنیادین انتظار، در اندیشه حضرت آیت الله خامنه‌ای» اشاره کرد، که چهار مؤلفه اصلی «انتقاد»، «اعتقاد»، «اعتماد» و «اشتیاق»؛ را چهار چوب بنیادین انتظار معرفی کرده است (ملایی، ۱۳۹۸: ص ۸۵). در همین زمینه، مقاله «انتظار پویا» در پرتو آموزه‌های وحیانی در اندیشه مقام معظم رهبری، به بررسی عناصر انتظار پویا پرداخته و نشان داده است که انتظار پویا دارای سه عنصر «فکری»، «انگیزشی» و «رفتاری» است (منصوری و شیرزاد، ۱۳۹۸: ص ۶۱). همچنین مقاله «گفتمان انتظار در ساحت کلام سیاسی آیت الله خامنه‌ای» بر چیستی انتظار در ساحت کلام سیاسی ایشان تمرکز کرده است (مهجرنیا، ۱۳۹۹: ص ۸). بررسی‌های انجام شده در پیشینه موضوع، مبین این مهم است که تاکنون به طور مشخص، شاخص‌ها و مؤلفه‌های انواع انتظار مورد بررسی قرار نگرفته‌اند.

بی‌شک بررسی دیدگاه عالمان اسلامی و تبیین شاخص‌ها و مؤلفه‌های انواع انتظار و طرح کلی آن در منظومه فکری آنان؛ در ارائه الگوهای تربیتی، دارای منافع بسیاری خواهد بود. مقام معظم رهبری، به عنوان صاحب‌نظر در عرصه دینی و متفکر و مصلح اجتماعی؛ دارای تجربه سیاسی و اجتماعی در سطوح بالا هستند که براساس آموزه انتظار، در چارچوب اندیشه سیاسی، فعالانه به کنشگری در عرصه سیاسی و اجتماعی پرداخته‌اند. ایشان بارها بر مسئله انتظار، به‌ویژه انتظار واقعی به دور از اندیشه‌های موهون و غیر واقعی پرداخته و بر لزوم مبارزه با اندیشه‌های انحرافی در مسئله انتظار تأکید کرده‌اند. از این‌رو، پژوهش حاضر، همسو با تأکیدات مقام معظم رهبری، به شناسایی شاخص‌های انتظارسازنده و مخرب در نظام تربیتی اسلام با بهره‌گیری از بیانات ایشان پرداخته است.



مبانی نظری و پیشینه پژوهش

مفهوم شناسی انتظار

«انتظار» از مصدر باب افتعال از ماده «نظر»، به معنای به تأخیر انداختن (راغب اصفهانی، ۱۳۸۷: ص ۸۱۴)؛ و تامل معقول برای کسب مجهول است (طریحی، ۱۹۸۵: ج ۳، ص ۴۹۸). انتظار درنگ در امور، امید بستن به آینده، چشم به راه بودن و نگران بودن است (گرامی، ۱۳۹۸: ص ۳۲). نیز انتظار به معنای چشم‌داشت، چشم به راه بودن و نوعی امید داشتن به آینده (دهخدا، ۱۳۷۷: ص ۱۰۰)، معنا شده است. مقام معظم رهبری انتظار را این گونه تعریف می‌کند: «انتظار، یعنی امید، انتظار، یعنی اعتقاد به یک آینده قطعی (در نیمه شعبان، ۱۳۹۹/۱/۲۱)؛ یعنی ترقب، یعنی مترصد حقیقتی که قطعی است» (دیدار با اعضای بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۹۰/۴/۱۸). کلمه انتظار بسته به این که به چه کلمه‌ای اضافه شود، معنا و مفهومی خاص پیدا می‌کند، و هر چه آن کلمه از اهمیت، عمق و ارزش بیش تری برخوردار باشد، انتظار را ارزشمندتر و بااهمیت‌تر می‌کند (موسوی، ۱۳۹۶: ص ۲۳۰). در تعریف اصطلاحی، انتظار، به نوعی کیفیت روحی اشاره می‌کند که حالت آمادگی انسان‌ها را برای آنچه انتظار دارند؛ موجب می‌شود و ضد یأس و ناامیدی است. هرچه انتظار بیش تر و هرچه شعله آن فروزان تر و پرفروغ‌تر باشد، تحرک و پویایی و در نتیجه آمادگی نیز بیش تر خواهد بود (موسوی اصفهانی، ۱۳۹۸: ج ۲، ص ۲۱۸). انتظار؛ امید همراه با اشتیاق و آگاهی برای آینده‌ای بهتر و آینده‌نگری و تحول و رشد همه جانبه برای سعادت بشر می‌باشد (قهрман و همکاران، ۱۳۹۸: ص ۵۷). مقام معظم رهبری در تبیین مفهوم انتظار می‌فرماید: «انتظار سکون نیست؛ انتظار رها کردن و نشستن برای این که کار به خودی خود صورت بگیرد، نیست؛ انتظار حرکت است؛ انتظار آمادگی است» (نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷). از دیدگاه ایشان، انتظار، عمل، آماده سازی، تقویت انگیزه در دل و درون، نشاط و تحرک و پویایی در همه زمینه‌هاست (همان، ۱۳۸۴/۶/۲۹)، قانع نشدن به وضع موجود و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب است (همان، ۱۳۸۷/۵/۲۷). در جمع‌بندی معنای اصطلاحی انتظار می‌توان گفت: «انتظار از مقوله عمل و آماده سازی و عاملی برای تقویت انگیزه در دل و نشاط و تحرک و پویایی است که موجب



دسترسی به وضعی برتر و بالاتر در همه زمینه‌ها و ابعاد می‌گردد».

انواع انتظار

ابهامات موجود در مقوله انتظار و دریافت‌ها و تعبیرهای گوناگون از تحولات تاریخی، موجب برداشت‌های متفاوت از مفهوم انتظار شده و همین امر دو نوع انتظار را ترسیم کرده است: انتظار سازنده، تحرک بخش و تعهد آور؛ و انتظار مخرب، ویرانگر و فلج کننده.

الف) انتظار مخرب

عده‌ای پایان دوره انتظار را امری تصادفی دانسته که به وسیله دستی غیبی انسان‌ها در دنیای پر از ظلم و فساد نجات خواهند یافت. این دسته از افراد معتقدند در مسئله انتظار هیچ مسئولیتی ندارند و فقط باید تماشاگر باشند. دنیا را باید به حال خود گذاشت و جز این، برای رهایی از وضع موجود راهی وجود ندارد (قوی هیکل بوانلو و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۷۹). به زعم این افراد، ظهور زمانی رخ می‌دهد که در جامعه ظلم و ستم و حق‌کشی و گمراهی رواج پیدا کند؛ یعنی زمانی جامعه به سامان و نظم می‌رسد که قبل از آن دچار آشفتگی و ظلم شده باشد. وقتی که حق و حقیقت در جامعه جایگاه و طرفداری نداشته و کل جامعه را باطل گرفته باشد و فرد صالح و درستکاری در جامعه نباشد و افراد ظالم حاکم بر جامعه باشند؛ ظهور رخ می‌دهد و امام زمان برای نجات حق و حقیقت ظهور می‌کنند. بنابراین، افراد جامعه نباید دنبال اصلاح آن باشند؛ زیرا تا زمانی که جامعه سالم است و ظلمی در آن نیست، امام زمان ظهور نخواهند کرد. بنابراین، هر گناه و ظلم و فساد در جامعه مقدمه‌ای است؛ برای اصلاح کلی جامعه و همچنین مقدمه آن انفجار قریب الوقوع؛ یعنی ظهور امام زمان است. پس بهترین کار برای کمک به وقوع زود هنگام ظهور امام زمان و بهترین شکل انتظار، ترویج و اشاعه فساد است (مطهری، ۱۳۸۵: ص ۵۴).

این همان تفکر پوچ و اباهی گرانه است که مستکبران تزریق کرده‌اند تا هر نوع حرکت و اقدام قبل از ظهور حضرت را شکست خورده و ناموفق جلوه دهند. امام خمینی در رد اندیشه این افراد می‌فرماید:

این طور نیست که حالا ما منتظر ظهور امام زمان هستیم در خانه‌هایمان بنشینیم،



تسبیح در دست بگیریم و بگوییم عجل الله! شما باید زمینه را فراهم کنید، برای آمدن او، و فراهم کردن این که مسلمین را با هم مجتمع کنید با هم بشوید (خمینی، ۱۳۹۹: ج ۱۸، ص ۱۹۵). مقام معظم رهبری نیز در این زمینه می‌فرمایند: «یک معنای انحرافی در باب انتظار این است که، شما از هر عمل مثبت و از هر اقدام و هر مجاهدت و هر اصلاحی دست بکشید و منتظر بمانید، تا صاحب عصر و زمان، خودش بیاید و اوضاع را اصلاح کند و مفسد را برطرف نماید! (دیدار با مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).

ایشان در رد این تفکر و اندیشه انحرافی می‌فرمایند: انتظار، امید را در کالبد روح و جسم ملت‌ها دمیده و موجب می‌شود؛ انسان به مبارزه پردازد و راه را باز کند و پیش برود؛ و بدانند وضعیتی که آن‌ها را رنج می‌دهد و دل‌هایشان را به درد می‌آورد، ابدی نیست و تمام خواهد شد. به همین خاطر، یکی از اساسی‌ترین کارهای استعمارگران و مستکبران و ایادی آن‌ها، از بین بردن امید و انتظار مردم بوده است (دیدار با مردم، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷)؛ تا در نتیجه آن‌ها دچار ناامیدی شوند و بگویند دیگر فایده‌ای ندارد و نمی‌شود کاری کرد (همان، ۱۳۷۶/۹/۲۵). این نوع از انتظار باعث رکود، سکون و عدم تحرک و بی‌رشدی در زندگی می‌گردد. لذا مستکبران و معاندان سعی می‌کنند با ایجاد برداشت‌های اشتباه و انحرافی از انتظار، انتظاری مخرب در میان ملت‌ها و جوامع مسلمان خلق کنند.

ب) انتظار سازنده

«انتظار سازنده»، مؤلفه مقابل «انتظار ویرانگر» است. ائمه معصومین علیهم‌السلام تصویری صحیح از انتظار را ترسیم کرده و از این طریق، خط بطلانی بر انتظار ویرانگر کشیده و از آن به عنوان افضل اعمال و محبوب‌ترین عمل در درگاه خداوند متعال یاد کرده‌اند. این نوع انتظار، از یک سو صبر و شکیبایی و مقاومت در برابر نابسامانی‌های زندگی و از سوی دیگر، تحرک و آمادگی را در جوامع القا می‌کند. لذا نقش سازنده‌ای در زندگی فردی و اجتماعی انسان‌ها دارد. آنچه از مجموع آیات و روایات استنباط می‌شود، بر این موضوع دلالت دارد که منظور از ظهور منجی این نیست که جناح حق و عدل و ایمان باید همیشه شکست بخورد و نابود شود و اثری از صالحان و متقیان باقی نماند تا دولت مهدی ظاهر شود (قوی هیکل بوانلو و همکاران، ۱۳۹۷: ص ۷۷-۷۸)؛ بلکه این احادیث و روایات بشارت دهنده پیروزی جناح حق و عدل و تقوا بر جناح فساد و ظلم و بی



بندوباری است. در واقع قیام مهدی موعود، آخرین حلقه از مجموع حلقه‌های مبارزات حق و باطل است که از آغاز جهان برپا بوده است (مطهری، ۱۳۸۵: ص ۵۹). انتظار سازنده برخلاف انتظار ویرانگر، در زندگی نقش مثبت دارد و موجب رشد و پویایی می‌گردد. در انتظار سازنده، افراد نسبت به وضع موجود که در آن جهالت و ظلم حاکم شده و زمینه عبودیت انسان‌ها برای خداوند سلب شده است، معترض هستند و بر این عقیده‌اند که هر چه خیر و عمل خوب انجام داده‌ایم و هرچه خیر و خوبی به وجود آمده، کم و غیرکافی است و منتظریم، تا ظرفیت نیکی عالم پُر بشود (دیدار با مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱). در انتظار سازنده، دل‌ها نسبت به پایان راه زندگی بشر، سرشار از امید می‌باشد (همان، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰)؛ و به یک حقیقت قطعی که آینده‌ای پر از نور و روشنایی است، یقین می‌آورند. وقتی انسان یقین دارد که چنین آینده‌ای هست؛ باید خود را آماده کند، باید منتظر و مترصد باشد. در انتظار سازنده، پویایی، حرکت و امید وجود دارد. در این انتظار، انسان‌ها می‌دانند که هر بن‌بستی قابل گشوده شدن است و هیچ بن‌بستی در زندگی بشر وجود ندارد که نشود آن را باز کرد (همان، ۱۳۸۴/۶/۲۹). لذا در هیچ حادثه‌ای از حوادث زندگی نباید دچار یأس و ناامیدی شد و همیشه و در همه حال باید انتظار فرج داشت (در نیمه شعبان، ۱۳۹۹/۱/۲۱).

۳. روش پژوهش

هدف پژوهش حاضر، شناسایی شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب در نظام تربیتی اسلام با بهره‌گیری از بیانات مقام معظم رهبری است. براین اساس، پژوهش حاضر از جمله پژوهش‌های تفسیر گرایانه می‌باشد که به صورت آمیخته انجام پذیرفت. بدین منظور، در گام اول به شناخت انتظار سازنده و مخرب و شاخص‌های آن‌ها پرداخته شد. مبتنی بر اهداف پژوهش، به منظور شناسایی شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب روش بررسی اسناد و برای گردآوری داده‌ها، روش کتابخانه‌ای به کار گرفته شد. در این مرحله، به صورت هدفمند، آن دسته از بیانات و سخنرانی‌های مقام معظم رهبری که در حوزه انتظار، امید و مهدویت بودند، جمع‌آوری و به صورت تمام شماری بررسی و تجزیه و تحلیل شدند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها روش تحلیل محتوای کیفی مبتنی بر استقرا به کار گرفته شد و داده‌ها در سه مرحله



کدگذاری گردیدند: در مرحله اول، کدگذاری مفاهیم مرتبط با اهداف و سؤال پژوهش در خصوص انتظار سازنده و مخرب استخراج و کدگذاری اولیه (جدول ۱) انجام شد. در این مرحله از کدگذاری، جزئیات متون و داده‌ها مورد تحلیل قرار گرفتند و براساس ارتباط و تشابه با اهداف پژوهش، اجزای مفهومی کوچک استخراج و کدگذاری گردیدند. سپس مفاهیم و کدها مورد بررسی قرار گرفتند و مفاهیم مشابه با یکدیگر ادغام شدند.

جدول ۱. نمونه‌ای از کدگذاری اولیه

نشانگر/ شناسه	زیر مقوله	واحد‌ها	واحد تحلیل
Eps11	بی صبری	انتظار غیر از بی صبری و مدّت معین کردن است	انتظار فرج غیر از بی صبری و مدّت معین کردن است که انسان، زمانی را در نظر بگیرد که در فلان تاریخ مثلاً بایستی این حادثه تمام بشود؛ یا این شدّت به پایان برسد یا حضرت ظهور کنند که انسان بی صبری کند، یا به زمین بکوبد؛ انتظار فرج این نیست. انتظار فرج، یعنی آماده‌سازی خود؛ بی صبری کردن، عجله کردن، جزو چیزهایی است که ممنوع است (بیانات در ۱۳۹۹/۱۰/۲۱).
Eps12	تعیین وقت		
Eps13	خودسازی	انتظار فرج، یعنی آماده‌سازی خود.	
Eps14	عجله کردن	بی صبری کردن، عجله کردن، جزو چیزهای ممنوع است.	
Eps114	دوری از یأس	انتظار فرج انسان را از آن حالت یأس، از حال درماندگی نجات می‌دهد.	انتظار فرج و انتظار گشایش، گشایشی است برای انسان که او را از آن حالت یأس، از حال درماندگی که به کارهای عجیب و غریبی وادار می‌کند؛ نجات می‌دهد. این که پیغمبر و ائمه این جور فرمودند، به آن معناست که ائمه محمدی <small>صلی الله علیه و آله</small> ، در هیچ حادثه‌ای از حوادث زندگی، دچار یأس و ناامیدی نمی‌شوند و همیشه در همه حال انتظار فرج دارند (بیانات در ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).
Eps137	امید به آینده	دلگرمی مؤمنان نسبت به آینده.	بُعد دیگر از ابعاد انتظار، دلگرمی مؤمنان نسبت به آینده است. یک بُعد انتظار این است که منتظر، با شوق و امید حرکت بکند. انتظار، یعنی امید. انتظار، ابعاد گوناگون دیگری هم دارد (همان).
Eps138	انگیزه داشتن	منتظر، با شوق و امید حرکت می‌کند.	
Eps144	اطمینان	انتظار واقعی با اطمینان ملازم است.	انتظار واقعی ملازم است با اطمینان، با اعتماد. اعتماد لازم است، و این هر دو، با امید ملازم هستند و امروز این امید برای همه ملت‌ها و همه مردم دنیا لازم است (بیانات در ۱۳۶۸/۱/۲۲).
Eps145	اعتماد	اعتماد، لازمه انتظار است.	

بعد از دسته‌بندی مفاهیم در مرحله اول، کدگذاری داده‌ها وارد مرحله دوم گردید. در این مرحله، هدف، ایجاد رابطه بین زیر مقوله‌های تولید شده در مرحله قبل و تبدیل زیر مقوله‌ها و مفاهیم ایجاد شده تحت لوای مقوله‌های فرعی است. اساس ارتباط دهی در این مرحله، از کدگذاری بر بسط و گسترش مقوله‌ها قرار دارد. در این مرحله یک مقوله معرفی شده و سایر زیر مقوله‌ها و کدهای مرحله قبل که دارای قرابت و شباهت معنایی با یکدیگر هستند؛ در زیر مجموعه آن (جدول ۲) قرار گرفتند.

جدول ۲. مقوله بندی کدهای اولیه

مقوله فرعی	زیر مقوله	مقوله فرعی	زیر مقوله
عدالت گستری	عدم تبعیض، مبارزه با فساد، اجرای یکسان حدود الهی و رفاه گستری در جامعه	تحول گرایی اخلاقی	آراسته شدن به فضایل اخلاقی و دوری از زرایلی اخلاقی
انزوا طلبی	عزت گزینی، بی‌رغبتی به قیام و باطن گرایی	امنیت معنوی	قوت قلب، اعتماد و اطمینان
سلب مسئولیت اجتماعی	بی‌تفاوتی به جامعه و دیگران و نداشتن تعهد به دیگران	همبستگی و وفاق اجتماعی	تعاون، همدلی و وحدت
شتاب زندگی	بی‌صبری، عجله کردن و بی‌ثباتی	امید آفرینی	امید داشتن، امید به آینده و دوری از یأس
عافیت طلبی	سستی، تنبلی، زشت دانستن مواجهه با مشکلات و آماده نبودن برای مواجهه با مشکلات	استقامت و پایداری	صبر، مقاومت، پشتکار و ثبات
پیشرفت و تعالی	پیشرفت و توسعه در همه جوانب	سلطه پذیری	ذلت پذیری و عدم مبارزه با ظلم و ستم
خو گرفتن به وضع موجود	راضی شدن به وضع موجود، عدم شناخت کاستی‌ها و نواقص اوضاع موجود و داشتن آرمان‌های محدود	خرافه گرایی	تمسک به فرقه‌های نو ظهور، ایمان به مدعیان دروغین و دل بستن به واقعیت‌های موهوم
خرد ورزی و بصیرت	شناخت مفهوم انتظار، شناخت دشمن، دانش و آگاهی، تجزیه و تحلیل مسائل	حرکت، نشاط و پویایی	تلاش‌گری، عبور از موانع و مشکلات، عمل‌گرایی و شوق به حرکت و داشتن انگیزه
هدف‌مندی	مقصد و مسیر داشتن، حرکت	کمال طلبی	تهذیب نفس، خودسازی و



	هدمند و دوراندیشی		اصلاح‌گری
تعهدمندی	مسئولیت پذیری فردی و مسئولیت پذیری اجتماعی	دین‌مداری	حاکمیت اسلام، تحقق آموزه‌های اسلام در جامعه و تمسک به اسلام

در ادامه با هدف یکپارچه کردن و پالایش مقولات فرعی، مقولات با یکدیگر مقایسه شدند و تعدادی از آن‌ها که با یکدیگر قرابت معنایی بیش‌تری داشتند و با یکدیگر ارتباط برقرار کرده بودند؛ در سطح بالاتری از انتزاع زیر مجموعه مقولات عام‌تری قرار گرفتند و یک مقوله اصلی را شکل دادند. براساس تجزیه و تحلیل کیفی داده‌ها، در این مرحله، ۱۳ مقوله برای انتظار سازنده و ۷ مقوله برای انتظار مخرب شناسایی گردید.

جدول ۳. شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب

مقوله اصلی	مقوله فرعی	مقوله اصلی	مقوله فرعی
انتظار سازنده	همبستگی و وفاق اجتماعی	انتظار مخرب	انزوای طلبی
	پیشرفت و تعالی		عافیت طلبی
	دین‌مداری		خرافه‌گرایی
	خردورزی و بصیرت		سلطه‌پذیری
	هدف‌مندی		شتاب‌زدگی
	کمال‌طلبی		سلب مسئولیت اجتماعی
	استقامت و پایداری		خو گرفتن به وضع موجود
	تعهدمندی		
	عدالت‌گستری		
	حرکت، نشاط و پویایی		
	امید آفرینی		
	امنیت معنوی		
	تحول‌گرایی اخلاقی		

برای تامین اعتبار یافته‌ها، از معیارهای چهارگانه لینکلن و گوبا باورپذیری، اطمینان‌پذیری انتقال‌پذیری و تاییدپذیری بهره گرفته شد. اعتباریابی یافته‌ها به وسیله رفت و برگشت‌های دائمی محقق به داده‌های دست اول و ارزیابی و کمک‌گیری از دیدگاه‌های خبرگان انجام

پذیرفت. بدین منظور، داده‌ها و مقوله‌های استخراج شده در اختیار خبرگان قرار داده شد و دیدگاه‌های آن‌ها در کدگذاری و دسته‌بندی مقولات اعمال گردید. سپس کدهای تعدیل شده با خبرگان در تحقیق به اشتراک گذاشته و از آن‌ها خواسته شد در مورد اعتبار و تأییدپذیری نتایج و دسته‌بندی مقوله‌ها اظهار نظر کنند. بازخورد آن‌ها در مورد کدگذاری‌های انجام شده و دسته‌بندی مقوله‌ها، حاکی از مطلوبیت فرآیند و اعتبار نتایج بود.

در پژوهش حاضر، برای سنجش پایایی از روش هولستی استفاده شد. در این روش، متون در دو مرحله کدگذاری می‌شوند و سپس براساس فرمول (۱) پایایی داده‌های اسمی بر حسب «درصد توافق مشاهده شده»، مورد ارزیابی قرار می‌گیرند.

$$PAO = 2M / (N1+N2) \text{ فرمول ۱}$$

M: تعداد موارد کدگذاری مشترک بین کدگذاران؛

N1: موارد کدگذاری شده قبل از دیدگاه خبرگان؛

N2: موارد کدگذاری شده بعد از اظهار دیدگاه کدگذاران؛

PAO: بین صفر (عدم توافق) و یک (توافق کامل) است و اگر از ۷٪ بزرگ‌تر باشد، مطلوب

می‌باشد (نوری و همکاران، ۱۳۹۸: ص ۵۷).

به منظور سنجش پایایی داده‌ها، مفاهیم در مرحله اول توسط خود پژوهشگر از متن مکتوبات و منابع گردآوری، استخراج و زیر مقوله‌ها دسته‌بندی گردیدند. در ادامه با مراجعه به خبرگان این حوزه زیر مقوله‌ها و مقوله‌ها مجدداً با نظارت آن‌ها استخراج و دسته‌بندی شدند. سپس این دو مرحله مقایسه و بر مبنای توافق کدگذاران، ضریب پایایی با استفاده از روش هولستی یا مطابق فرمول (۱) محاسبه گردید. میزان همبستگی دیدگاه خبرگان با محاسبه ضریب هولستی یا «درصد توافق مشاهده شده» در سطح تحلیل مقوله‌ها ۸۵٪ و در سطح زیر مقوله‌ها ۹۴٪ به دست آمد که مقدار قابل توجهی است. براین اساس، نتایج ارزیابی ضریب پایایی هولستی (بالای ۸۰٪) نشان می‌دهد؛ نتایج از قابلیت اعتماد بالایی برخوردار است.



جدول ۴. ضریب پایایی هولستی

ضریب پایایی هولستی PAO	موارد مشترک (M)	مرحله دوم کدگذاری (N2)	مرحله اول کدگذاری (N1)	مسطح تحلیل
٪۸۵	۵۱	۵۸	۶۲	مقوله‌ها
٪۹۴	۹۸	۱۱۲	۹۵	زیر مقوله‌ها

تحلیل یافته‌های پژوهش

با توجه به هدف پژوهش، برای شناسایی شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب در نظام تربیتی اسلام، بیانات مقام معظم رهبری به صورت هدفمند بررسی گردیدند و آن دسته از سخنرانی‌ها و بیانات ایشان که با هدف پژوهش همسو بودند، انتخاب شدند و به صورت تمام شماری مورد بررسی و تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. به منظور تجزیه و تحلیل داده‌ها، از روش «تحلیل محتوای کیفی» بهره گرفته شد. مبتنی بر یافته‌های پژوهش، همبستگی و وفاق اجتماعی، پیشرفت و تعالی، دین‌مداری، خرد‌ورزی و بصیرت، هدف‌مندی و کمال‌طلبی، استقامت و پایداری، عدالت‌گستری، امید‌آفرینی، امنیت‌معنوی، تحول‌گرایی اخلاقی و حرکت، نشاط و پویایی شاخص‌های انتظار سازنده هستند و انزوا طلبی، خرافه‌گرایی، عافیت‌طلبی، سلطه‌پذیری، عافیت‌طلبی، سلب مسئولیت اجتماعی و خو گرفتن به وضع موجود از شاخص‌های انتظار مخرب می‌باشند. در ادامه به معرفی این شاخص‌ها پرداخته می‌شود.

انتظار سازنده

مهم‌ترین شاخص‌های انتظار سازنده عبارتند از:

الف) وفاق و همبستگی اجتماعی

براساس یافته‌ها، مقوله «وفاق و همبستگی اجتماعی» شامل تعاون، همدلی و وحدت است. وفاق و همبستگی اجتماعی، به معنای مبنا قرار دادن متن کلی دین اسلام برای همه جوامع مسلمان و برکنار کردن عقاید شخصی و خصوصیات آرای فرهنگ محلی است. وفاق و همبستگی اجتماعی آثار و برکات بسیاری به دنبال دارد؛ از جمله رسیدن به آسایش و آرامش (آل عمران: ۱۰۳ و انعام: ۶۵). برچیده شدن زمینه سلطه استعمارگران و بیگانگان (قصص: ۴) و



افزایش قدرت و هیمنه مؤمنان (انفال: ۴۶). در سایه همبستگی و وفاق اجتماعی، امت اسلامی با حفظ باورها و بینشی خود، و بر محور اشتراکات دینی در زیر پرچم اتحاد و وحدت اسلامی قرار گرفته و در مقابل خطرهایی که اصل اسلام و مسلمانان را تهدید می‌کند؛ ایستاده و جامعه جهانی واحد و تکامل یافته‌ای را شکل خواهد داد. از دیدگاه مقام معظم رهبری، بزرگ‌ترین وظیفه منتظران، پیوندهای دینی و اعتقادی و عاطفی با مؤمنان است (در نیمه شعبان، ۱۳۸۱/۷/۳۰)؛ که جامعه اسلامی را تحت لوای انتظار حقیقی قرار می‌دهد.

ب) عدالت گستری

مقوله «عدالت گستری» عدم تبعیض، مبارزه با فساد، اجرای یکسان حدود الهی، رفاه گستری در جامعه را شامل می‌شود. انتظار، یعنی حرکت دنیا به سمت عدل و قسط (مراسم بزرگداشت دهه فجر، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸) و مقوله‌ای است برای پر شدن جهان از عدل و داد و عدالت برای همه انسان‌ها، رفع ظلم از صحنه زندگی بشر و فرا رسیدن دنیایی برتر از لحاظ معنوی و مادی (دیدار با مردم، ۱۳۷۵/۱۰/۶). بنابراین، مبتنی بر منظومه فکری مقام معظم رهبری، انتظار واقعی و سازنده، انتظاری است که افراد در آن، استقرار عدالت را انتظار دارند (همان، ۱۳۸۱/۷/۳۰). عدالت، به معنای عدم تبعیض در حقوق و حدود و احکام؛ کمک به مردم محروم و ضعیف؛ احقاق حقوق کسانی که در زیر سایه سنگین نظام طاغوتی از حقوق خودشان محروم مانده‌اند و نیز بدان معناست که عده خاصی، برای خودشان حق ویژه‌ای قائل نباشند و در استفاده از حقوق (انسانی، اجتماعی، عمومی) میان افراد تبعیض نباشد و حدود الهی به طور یکسان اجرا شوند.

ج) هدف‌مندی

براساس یافته‌ها، «هدف‌مندی» به مقصد و مسیر داشتن، حرکت هدفمند و دوراندیشی اشاره دارد. از دیدگاه مقام معظم رهبری، انتظار واقعی، این اشتیاق را به انسان می‌دهد که برای دسترسی به وضعی برتر و بالاتر تلاش (دیدار با مردم ۱۳۷۵/۱۰/۸) و وضعیتی مطلوب برای خود ایجاد کند. انتظار سازنده، تفکر آرمانی و هدفی والا برای انسان‌ها ترسیم می‌کند؛ به طوری که در همه ابعاد معنوی و مادی زندگی فردی و اجتماعی خود نیز به صورت هدفمند حرکت و برای



دستیابی به آینده‌ای روشن تلاش می‌کند. مقام معظم رهبری معتقدند در این نوع زندگی، انسان احساس می‌کند که عمرش تلف نشده است؛ چون برای هدفی عالی زحمت کشیده است و در پایان راه نیز وقتی به گذشته خود نگاه می‌کند، می‌بیند فرسنگ‌ها به آرمان‌ها و هدف‌های والا، نزدیک شده است. لذا حسرت ندارد و احساس لذت می‌کند (دیدار اعضای نیروی هوایی ارتش، ۱۳۷۱/۱۱/۱۹).

د) امید آفرینی

«امید آفرینی»، امید داشتن، امید به آینده و دوری از ناامیدی را شامل می‌شود. مشخصه اساسی انتظار سازنده، خوش بینی و امید به آینده است، که نه تنها به آینده مربوط نیست، بلکه زمان حال را هم در بر می‌گیرد و می‌تواند منشأ تحول اساسی در زندگی فردی و اجتماعی منتظر باشد. در اندیشه مقام معظم رهبری، انتظار فقط برای فرج مهدی موعود نیست و همه ابعاد زندگی فرد را دربر می‌گیرد. ایشان به این نکته اشاره می‌کنند که منتظر واقعی نباید هرگز ناامید شود و دست روی دست بگذارد، بلکه باید بداند، وقتی در نهایت زندگی انسان، در مقابله با این همه حرکت ظالمانه و ستمگرانه، خورشید فرج ظهور خواهد کرد؛ پس در بن بست‌های جاری زندگی، همین فرج متوقع و مورد انتظار است. این، درس امید و درس انتظار واقعی به همه انسان‌ها است (دیدار با مردم، ۱۳۸۴/۶/۲۹). لذا انتظار سازنده به افراد می‌آموزد که هیچ بن بست در زندگی بشر وجود ندارد و آینده‌ای روشن و سعادت بخش و انسانی در انتظار اوست.

ه) تحرک، پویایی و نشاط

مقوله «تحرک، پویایی و نشاط»؛ تلاش‌گری، عبور از موانع و مشکلات، عمل‌گرایی، شوق به حرکت و انگیزه داشتن را دربر می‌گیرد. مبتنی بر اندیشه مقام معظم رهبری، انتظار دامنه گسترده‌ای دارد؛ بدین معنا که فرج در همه مراحل زندگی فردی و اجتماعی و فرج نهایی را دربر می‌گیرد و نباید اجازه داد که یأس و ناامیدی بر دل‌ها حاکم شود، ایشان بر انتظار فرج توصیه فراوان داشته و می‌فرمایند: بدانید که این فرج، محقق خواهد شد؛ مشروط بر این‌که شما منتظران، انتظار واقعی باشد، عمل باشد، تلاش باشد، انگیزه باشد، حرکت باشد. بنابراین تحرک، پویایی و نشاط در جامعه، از شاخص‌های اصلی انتظار پویا و سازنده است؛ که از



دل‌مردگی، افسردگی و خمودی جلوگیری و روح تلاش و عمل را در جامعه زنده می‌کند. از منظر ایشان، انتظار واقعی، نوعی تقویت انگیزه در دل و درون است و نشاط و تحرک و پویایی در همه زمینه‌ها است. این، در واقع، تفسیر این آیات کریمه قرآنی است: > وَتُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضِعُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ < یا > إِنَّ الْأَرْضَ لِلَّهِ يُورِثُهَا مَنْ يَشَاءُ مِنْ عِبَادِهِ وَالْعَاقِبَةُ لِلْمُتَّقِينَ <. یعنی هیچ وقت ملت‌ها و امت‌ها نباید از گشایش ناامید شوند (دیدار با مردم، ۱۳۸۴/۶/۲۹).

و) کمال طلبی

براساس یافته‌ها، تهذیب نفس، خودسازی و اصلاح‌گری، مؤلفه‌های «کمال‌طلبی» هستند. مقام معظم رهبری معتقدند لازمه انتظار خودسازی است و این که انسان خود را به شکلی، به صورتی، به هیأت و خلقی نزدیک کند که در دوران مورد انتظار، آن خلق و آن هیأت متوقع است (دیدار دانش پژوهان و کارکنان مرکز تخصصی مهدویت قم، ۱۳۹۰/۴/۱۸). زمانی فرد می‌تواند به این مهم دست یابد که انتظاری سازنده در وی شکل گرفته باشد. منتظر واقعی خواهان سعادت و کمال است و برای دستیابی به آن، از هیچ تلاشی فروگذار نیست و همیشه در حال خودسازی و تهذیب نفس می‌باشد. از منظر مقام معظم رهبری، بزرگ‌ترین وظیفه منتظران، آن است که از لحاظ معنوی و اخلاقی و عملی، خود را آماده کنند و زمینه‌های صلاح را در خود آماده و کاری کنند که بتوانند برای تحقق صلاح اقدام کنند (دیدار با مردم، ۱۳۸۱/۷/۳۰).

ز) استقامت و پایداری

مقوله «استقامت و پایداری» صبر، مقاومت، پشتکار و ثبات را شامل می‌شود. در نظام تربیتی اسلام انتظار غیر از بی‌صبری کردن است (در نیمه شعبان، ۱۳۹۹/۱/۲۱). در واقع، این آیه کریمه به معنای انتظار واقعی است «> اسْتَعِينُوا بِاللَّهِ وَاصْبِرُوا<»؛ از خدا یاری جویید، و استقامت پیشه کنید» (اعراف: ۱۲۸). لذا جوهر اصلی انتظار، صبر و مقاومت است. براساس دیدگاه مقام معظم رهبری، کسی که منتظر تحقق هدف آرمانی می‌باشد، باید تا فرارسیدن زمان پیدایش هدف و شکل گرفتن آرمان، پایداری و شکیبایی کند و تاب و توان را از دست ندهد، و ناملایمات را در آن راه، با بردباری بپذیرد. براین اساس، راهبرد دستیابی به اهداف و راه برون رفت از



نابسامانی‌ها و غلبه بر بحران‌ها، گوشه‌گیری، عزلت‌گزینی و رها کردن اندیشه و عمل نیست، بلکه راهبرد اساسی آن، انتظاری سازنده، پویا و بالنده است؛ که در سایه استقامت و پایداری به دست می‌آید و انسان منتظر را در دریای موج بحران‌ها مصمم و مقاوم می‌کند.

ح) امنیت معنوی

«امنیت معنوی» براساس یافته‌ها، به قوت قلب، اعتماد و اطمینان اشاره می‌کند. انتظار، یعنی اعتقاد به این که آینده‌ای قطعی وجود دارد و دورانی که در آن قرار داریم و پراز ستم‌ها و آزارهاست، به پایان خواهد رسید و بن‌بست‌ها گشوده خواهند شد. این آرامش روانی و اطمینان نفس ناشی از انتظار فرج است، که نفس و دل انسان تلاطم ندارد (در نیمه شعبان، ۱/۲۱/۱۳۹۹)؛ و گویای آن است که انتظار واقعی ملازم است با اطمینان و اعتماد (دیدار با مردم، ۱۳۶۸/۱۲/۲۲). براساس منظومه فکری مقام معظم رهبری، انتظار واقعی، به معنای باور به این نکته است که تحمل مصایب و سختی‌ها، یعنی رسیدن به آینده‌ای روشن و جامعه‌ای آرمانی. این باور، امنیت و آرامش خاصی معنوی را در وجود افراد تزریق می‌کند؛ اگرچه ممکن است این افراد به ظاهر در امواج بلاها و فتنه‌ها اسیر باشند.

ط) پیشرفت و تعالی

براساس یافته‌ها، «پیشرفت و تعالی»، به معنای پیشرفت و توسعه در همه جوانب است. مفهوم انتظار به این اصل مهم اشاره دارد که نباید در برابر سختی‌ها زانو زد، بلکه باید به سمت جلو حرکت کرد و در صدد حل مشکلات و باز کردن گره‌های موجود، چه در زندگی فردی و چه در زندگی اجتماعی برآمد. مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری، هرچه دل‌ها با مقوله انتظار آشنا شوند و فهم و دریافت عمیق نسبت به آن پیدا کنند؛ برای دنیای ما و برای پیشرفت به سمت اهداف بهتر خواهد بود (دیدار دانش پژوهان و کارکنان مرکز تخصصی مهدویت قم، ۱۳۹۰/۴/۱۸). ایشان با تأکید بر نقش انتظار در پیشرفت و تعالی، بر این نکته تأکید دارند که ما ملتی منتظر هستیم، ملتی که به امید پیشرفت و موفقیت، اقدام و تلاش و انقلاب کرد و موفق شد (دیدار با مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱).



ی) دین‌مداری

براساس یافته‌ها، مقوله «دین‌مداری»، حاکمیت اسلام، تحقق احکام اسلام در جامعه و تمسک به اسلام را شامل می‌شود. مبتنی بر دیدگاه مقام معظم رهبری، دین‌مداری از شاخص‌های اساسی انتظار سازنده و کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت اسلامی به سمت اهداف والای اسلام است (دیدار مجموعه مرکز تخصصی مهدویت قم، ۱۳۹۰/۴/۱۸). ایشان حاکمیت اسلام و ایمان به قدرت نجات بخش اسلام را از شاخص‌های انتظار سازنده و از انگیزه‌های منتظران حقیقی بر شمرده و می‌فرمایند: «امروز شما به هر کشور اسلامی در شرق و غرب دنیای اسلام بروید، خواهید دید انگیزه اسلامی، تمایل به حاکمیت اسلام و... در میان مردم موج می‌زند» (چهاردهمین سالگرد امام خمینی، ۱۳۸۲/۰۳/۱۴).

ک) بصیرت و خردورزی

براساس یافته‌ها، «بصیرت و خردورزی»، در برگیرنده مؤلفه‌های شناخت مفهوم انتظار، شناخت دشمن، دانش و آگاهی، تجزیه و تحلیل مسائل می‌باشد. امروزه مستکبران و استعمارگران جهانی که از قدرت انتظار در پیشرفت و موفقیت جوامع اسلامی آگاه شده‌اند؛ مایل هستند، مفهوم انتظار را دچار تحریف و ملت‌های مسلمان را دچار ناامیدی کنند و با سخنانی مانند دیگر نمی‌شود کاری کرد؛ دیگر فایده‌ای ندارد! (دیدار با مردم، ۱۳۷۶/۹/۲۵). می‌خواهند عقیده امید و مبارزه را در دل‌های مردم از بین ببرند (همان، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷). بصیرت و خردورزی این امکان را فراهم می‌کند تا در پیکار اندیشه‌ها و افکار گوناگون امروز دنیا با تجزیه و تحلیل مسائل، نقشه‌های دشمنان و استعمار جهانی را شناخته و در مقابل فتنه‌ها و شبهات ایستادگی کند (دیدار روحانیان استان سمنان، ۱۳۸۵/۸/۱۷). لذا «بصیرت» و «خردورزی» لازمه انتظار سازنده است؛ انتظاری که اگر به درستی فهمیده شود، نمی‌گذارد مردم تسلیم بشوند (دیدار با مردم، ۱۳۷۴/۱۰/۱۷).

ل) تحول‌گرایی اخلاقی

براساس یافته‌ها، مقوله «تحول‌گرایی اخلاقی» آراسته شدن به فضایل اخلاقی و دوری از



رذایل اخلاقی را شامل می‌شود. از منظر مقام معظم رهبری، تحول اخلاقی لازمه انتظار (دیدار استادان و فارغ‌التحصیلان تخصصی مهدویت، ۱۳۹۰/۴/۱۸) و عامل تعالی و تکامل معنوی و روحی انسان‌ها است (دیدار کارگزاران نظام، ۱۳۷۵/۹/۱۹). ایشان معتقدند منتظر واقعی باید به اخلاق حسنه و اجتناب کننده از رذایل اخلاقی متخلق باشد؛ فردی که در زمینه صلاح خود، در معرفت و اخلاق و رفتار و کسب صلاحیت‌ها تلاش می‌کند (دیدار با مردم، ۱۳۷۹/۰۸/۲۲).

م) تعهدمندی

براساس یافته‌ها، «تعهدمندی» شامل مسئولیت‌پذیری فردی و اجتماعی است. در مفهوم انتظار، انسان‌گرایی نهفته است و لذا انتظار مقوله‌ای تنها مربوط به زمان آینده نیست، بلکه زمان حال را هم در بر می‌گیرد، و بر ابعاد گوناگون حیات انسانی، تأثیر فراوانی دارد. بیش‌ترین تأثیر بر بعد تعهدها و مسئولیت‌های فردی و اجتماعی، احساس دیگرخواهی و احسان دوستی است. در جامعه‌ای که فرهنگ و مفهوم انتظار سازنده نهادینه شود، افراد در برابر سرنوشت یکدیگر احساس مسئولیت کرده و مسئولیت‌پذیری، وظیفه‌ای دینی-اجتماعی می‌شود. در قرآن کریم و در روایات، درباره مسئولیت مردم نسبت به سرنوشت جامعه مطالب فراوانی ملاحظه می‌شود: «كُلُّكُمْ رَاعٍ وَكُلُّكُمْ مَسْئُولٌ عَنْ رَعِيَّتِهِ». در واقع، همه آحاد جامعه نسبت به وضع جامعه مسئولند (سی‌ودومین سالگرد رحلت امام خمینی، ۱۴۰۰/۳/۱۴). مقام معظم رهبری به این نکته اشاره داشته و می‌فرماید: انتظار، مستلزم صلاح و عمل است؛ باید خودمان را اصلاح کنیم. اگر بخواهیم این‌گونه عمل بکنیم و این صلاح و اصلاح را برای خودمان فراهم بکنیم، طبعاً نمی‌توان به عمل فردی بسنده کرد. در محیط جامعه، در محیط کشور و در محیط جهانی هم وظایفی هست که باید انجام بدهیم (دانشگاه امام حسین علیه السلام، ۱۳۹۶/۰۲/۲۰).

انتظار مخرب

مهم‌ترین شاخص‌های انتظار مخرب عبارتند از:

الف) خرافه‌گرایی

مسئله انتظار از کلیدواژه‌های اصلی فهم دین و حرکت اساسی و عمومی و اجتماعی امت



اسلامی (دیدار استادان و فارغ‌التحصیلان مرکز تخصصی مهدویت، ۱۳۹۰/۴/۱۸) و در شمار چند مسئله اصلی در چرخه و حلقه معارف عالی دینی است. انتظار اگر به درستی فهمیده نشود، فهمی آسیب دیده و دریافتی آسیب زده در انسان شکل می‌دهد، که به مقاصد والای الهی راهبر نیست. حقیقت انتظار نیز مثل همه حقایق دینی بازیچه دست سودجویان گردیده، و ادعاهای شگفت‌آوری در این خصوص شده است؛ که این‌ها همان پیرایه‌های باطلی هستند که چه بسا این حقیقت روشن را در چشم و دل انسان‌های پاک نهاد مشوب کند (در نیمه شعبان، ۱۳۸۷/۵/۲۷)؛ و آن‌ها را به سوی مدعیان دروغین سوق دهد. لذا زمانی که فهم درستی از انتظار وجود نداشته باشد و انتظار واقعی و سازنده شکل نگیرد؛ انسان‌ها مجذوب ادعاهای مدعیان دروغین می‌شوند و به «خرافه‌گرایی» پناه می‌برند؛ و همین امر زمینه‌های نابودی دین، دین‌گریزی و دگرگون شدن اسلام را فراهم می‌آورد. براین اساس و مبتنی بر یافته‌های پژوهش، مقوله خرافه‌گرایی، تمسک به فرقه‌های نو ظهور، ایمان به مدعیان دروغین و دل بستن به واقعیت‌های موهوم را شامل می‌گردد.

ب) سلطه‌پذیری

براساس یافته‌ها، «سلطه‌پذیری»، در برگرفته زیر مقوله‌های ذلت‌پذیری و عدم مبارزه با ظلم و ستم است. حقیقت انتظار اگر به درستی مورد توجه قرار گیرد، به عامل محرک جامعه اسلامی تبدیل می‌شود. انتظار، به معنای دست کشیدن از هر عمل مثبت، اقدام، مجاهدت (دیدار با مردم، ۱۳۶۹/۱۲/۱۱)؛ عدم مبارزه با ظلم و قیام و مبارزه برای تشکیل جامعه الهی و جامعه اسلامی و علوی نیست. این، بد فهمیدن دین و آموزه‌های دینی است (دیدار استادان و دانشجویان دانشگاه‌های شیراز، ۱۳۸۷/۰۲/۱۴). انتظار، یعنی این که انسان اگر می‌بیند که طواغیت عالم، چپاول گرانه و افسارگسیخته به حق انسان‌ها تعدی می‌کنند؛ نباید خیال کند که سرنوشت دنیا همین است؛ نباید تصور کند که چاره‌ای نیست و بایستی به همین وضعیت تن داد (دیدار با مردم، ۱۳۸۴/۰۶/۲۹). این برداشت انحرافی از آموزه انتظار در کوتاه فکری و عدم بصیرت ریشه دارد و موجب شکل‌گیری نوعی تفکر و اندیشه انحرافی در افراد و جامعه نسبت به مبانی دینی می‌شود و آن‌ها را به سوی انتظاری غیر پویا و مخرب سوق می‌دهد. این نوع انتظار



از دیدگاه مقام معظم رهبری پذیرفته شده نیست. ایشان معتقدند انتظار، نوعی آمادگی است (همان، ۱۳۸۷/۵/۲۷)؛ آمادگی برای مبارزه با ظلم و ستم و گسترش عدل و قسط در جهان (مراسم بزرگداشت دهه فجر، ۱۳۷۱/۱۱/۱۸).

ج) عافیت طلبی

ضعف وجودی انسان موجب می‌شود افرادی که به دنبال آسایش و عدم مواجهه با دشواری‌ها هستند، به عرصه‌های عملی انتظار وارد نشوند و به زهد و پارسایی بسنده کنند؛ در حالی که انتظار، نوعی آماده سازی است؛ نوعی عمل است، بی عملی نیست (دیدار با مردم، ۱۳۸۴/۶/۲۹). مقام معظم رهبری در این زمینه می‌فرماید: «قبل از دوران مهدی موعود، آسایش و راحت طلبی و عافیت نیست... ما آن وقتی می‌توانیم حقیقتاً منتظر به حساب بیاییم که زمینه را آماده کنیم. برای ظهور مهدی موعود زمینه باید آماده بشود» (همان، ۱۳۷۰/۱۱/۳۰). براین اساس، این که عده‌ای معتقد باشند ظهور حضرت مهدی به هیچ کوشش و زحمتی نیازمند نخواهد بود و ایشان با اعلان قیام و نهضت خود، تمام امور جهان را به دست خواهند گرفت و تمامی امور بدون زحمت و مشقتی، برای ایشان هموار خواهد شد؛ نشان از انتظار غیر سازنده آن‌ها است. انتظاری که بر اساس اصول و مبانی «انتظار» در اسلام شکل نگرفته است، انسان‌ها را به سمت بی عملی، تنبلی، تن‌پروری و بی‌شوقی نسبت به حرکت سوق می‌دهد آن‌ها را عافیت طلب می‌کند.

د) شتاب زدگی

«استعجال» و «شتاب‌زدگی»، از شاخص‌های انتظار مخرب است، که براساس یافته‌های پژوهش، مؤلفه‌های آن بی‌صبری، عجله کردن و بی‌ثباتی هستند. در منظومه فکری مقام معظم رهبری، انتظار غیر از بی‌صبری و مدّت معین کردن است که انسان، «زمانی» را در نظر بگیرد که در فلان تاریخ مثلاً بایستی این حادثه تمام شود یا این شدّت به پایان برسد. این که انسان بی‌صبری کند، پا به زمین بکوبد؛ انتظار، این نیست. در فرهنگ انتظار، بی‌صبری و عجله کردن، جزء چیزهای ممنوع است (در نیمه شعبان، ۱۳۹۹/۰۱/۲۱). از منظر ایشان، یکی از آفت‌های انتظار، همین بی‌صبری و شتاب‌زدگی است و لذا نباید انسان بی‌تابی کند که مثلاً چرا



فلان کار نشد. هر چیزی قدری دارد و دارای آجل و آمدی است. خیلی از کارها حتماً باید بشود و باید برای آن آماده شد و باید کمر همّت بست؛ اما تا رسیدن به آن جا مقداری فرصت لازم است. این شتاب‌زدگی و پا به زمین کوبیدن و احساس این که ظهور به تأخیر افتاده است، احساس خوبی نیست و موجب عدم پایداری و ترک میدان می‌شود (دیدار اعضای مجلس خبرگان رهبری، ۱۳۹۷/۱۲/۲۳).

ه) خو گرفتن به وضع موجود

براساس یافته‌های پژوهش، «خو گرفتن به وضع موجود»، از مؤلفه‌های انتظار مخرب است که راضی شدن به وضع موجود، عدم شناخت کاستی‌ها و نواقص اوضاع موجود، آرمان‌های محدود داشتن را شامل می‌باشد. خو گرفتن به وضع موجود، در نتیجه نداشتن فهم و برداشت عمیق و صحیح از فرهنگ انتظار است. همین امر موجب علاقه به حفظ شرایط موجود و تبدیل انتظار به امری حاشیه‌ای، واژگانی بی روح و هم ردیف با واژه‌های دیگر می‌شود؛ در حالی که براساس دیدگاه مقام معظم رهبری، انتظار واقعی، به معنای قانع نشدن، قبول نکردن وضع موجود زندگی انسان و تلاش برای رسیدن به وضع مطلوب است (دیدار با مردم، ۱۳۸۷/۰۵/۲۷). در این دیدگاه، انسان باید به وضع موجود، به اندازه پیشرفتی که امروز دارد، قانع نباشد و بخواهد روز به روز این پیشرفت را بیش‌تر کند (دیدار اعضای بنیاد فرهنگی حضرت مهدی موعود، ۱۳۹۰/۰۴/۱۸).

و) انزواطلبی

براساس یافته‌های پژوهش، «عزت‌گزینی، بی‌رغبتی به قیام و باطن‌گرایی»، از مؤلفه‌های انزوا طلبی هستند که بر اساس آموزه‌های اسلام، از شاخص‌های انتظار مخرب در آموزه‌های تربیتی اسلام می‌باشند. مقام معظم رهبری، نسبت به تهاجم دشمنان و خدشه‌دار کردن عقاید و آموزه‌های سازنده دین اسلام توسط مستکبران بارها هشدار داده و می‌فرماید: دستگاه‌های تبلیغاتی مراکز مستکبران دنیا و روشنفکران وابسته به آن‌ها، در سطح عالم این‌طور تبلیغ می‌کنند که هیچ حرکتی در مقابل نظم ظالمانه کنونی ممکن نیست. با فکر انقلاب و آرمان‌گرایی مبارزه و می‌خواهند ملت‌ها را متقاعد کنند که به همین وضعیت کنونی ظالمانه دنیا بسازند و در



مقابل آن هیچ عکس‌العملی نشان ندهند. در تفکر مقام معظم رهبری دستگاه مستکبران به دنبال آن است که انسان‌ها را نسبت به قیام بی‌ رغبت کند؛ در حالی‌که از دیدگاه ایشان، راضی شدن به وضعیت کنونی، مثل آن است که در شب تاریک، انسان چراغ روشن نکند؛ چون فردا بناست خورشید عالم تاب بتابد و روز شود و همه دنیا را روشن کند! خورشید فردا، به وضع کنونی ارتباطی ندارد (دیدار با مردم، ۱۳۸۱/۰۷/۳۰).

این جریان‌های انحرافی سعی دارند افراد را به سوی انزوا و کناره‌گیری از جامعه سوق دهند و این اندیشه را ترویج کنند که انتظار، به معنای ذکر و دعا و گوشه‌نشینی است؛ در حالی‌که براساس نظام تربیتی اسلام؛ انتظاری که از آن سخن گفته‌اند، فقط نشستن و اشک ریختن نیست (همان). انتظار، نوعی عمل است. انتظار جریانی ذهنی و خالی از عمل و حرکت نیست؛ و پیش از آن که دعا خواندن و استغاثه کردن لازم باشد، انطباق ذهنی و رفتاری با خصوصیات جامعه منتظر ضروری است. انتظار به معنای گوشه‌گیری نیست و انزواطلبی، برداشت انحرافی از انتظار است.

ز) سلب مسئولیت اجتماعی

براساس یافته‌ها، «سلب مسئولیت اجتماعی»، به معنای بی‌تفاوتی به جامعه و دیگران و تعهد نداشتن به دیگران می‌باشد. سلب مسئولیت اجتماعی، معلول سوء برداشت از مفهوم انتظار است. مستکبران دنیا در طول سال‌های متمادی تلاش کردند به مردم این ایده را تزریق کنند که نباید در مقابل ظلم و فساد و کفر و بدی و شرارت بایستیم! و این وظیفه ما نیست که مشکل را حل کنیم. این برداشت منفی است؛ یعنی سلب مسئولیت نسبت به همه شرارت‌ها و بدی‌های موجود در جامعه (خطبه‌های نماز جمعه تهران، ۱۳۶۷/۰۱/۱۲). این تفکر گویای تزریق روحیه بی‌مسئولیتی نسبت به جامعه و دیگران است؛ در حالی‌که در اسلام، هم فرد اصالت دارد و هم جامعه و افرادی که هر کدام با سرمایه‌ای فطری و سرمایه‌ای اکتسابی، وارد زندگی اجتماعی می‌شوند، روحاً در یکدیگر ادغام می‌گردند و هویت روحی جدید می‌یابند که از آن به «روح جمعی» تعبیر می‌شود. لذا این تفکر که افراد فقط مسئول اعمال، رفتارها و زندگی خود هستند و فقط باید برای سعادت خود تلاش کنند، تفکر و برداشتی انحرافی از انتظار است.



نتیجه گیری

از جمله آموزه‌های دینی که از جایگاه خاصی در تفکر اسلامی برخوردار است؛ آموزه «انتظار» است. مسئله انتظار در فرهنگ تشیع جایگاه ویژه‌ای دارد و از عوامل بنیادین در بالندگی تاریخ تشیع به شمار می‌آید؛ اما این مقوله به شیعه اختصاص ندارد و در همه فرقه‌های اسلامی و ادیان آسمانی به گونه‌ای از آن سخن به میان آمده است. انتظار، از مؤثرترین عوامل مقاومت و پایداری در مبارزه با ظلم و بی‌عدالتی است. لذا مستکبران و استعمارگران درصددند با ایجاد انحرافات، تحریف‌ها و شبهاتی در امر ظهور مانع تحقق فرهنگ انتظار شوند؛ یا آن را مسخ و به امری بی‌روح و عامل نخوت و انفعال تبدیل کنند تا بتواند بر جوامع اسلامی سیطره یابد و منافع و مطامع خود را تأمین کنند. از این رو، مسئله انتظار همیشه مورد سوء استفاده معاندان و منکران قرار گرفته و در معانی و فهم آن انحرافات ایجاد شده است. علل این انحرافات در عدم معرفت و بصیرت به آموزه انتظار و عدم درک صحیح از فرهنگ انتظار ریشه دارد؛ که موجب برداشت‌های متفاوتی از آموزه انتظار شده است. در منظومه فکری مقام معظم رهبری، به دو دسته انتظار سازنده و مخرب اشاره شده است. انتظار سازنده در دیدگاه مقام معظم رهبری انتظاری است که انسان‌ها و جوامع اسلامی را به اهداف والای الهی می‌رساند، و انتظار مخرب انتظاری است که موجب فاصله گرفتن از اهداف متعالی اسلام می‌گردد. در این مقاله سعی شد شاخص‌های انتظار سازنده و انتظار مخرب با بهره‌گیری از بیانات مقام معظم رهبری شناسایی و تبیین گردند. بدین منظور، ابتدا مبانی نظری و پیشینه موضوع مورد بررسی قرار گرفت و سپس بیانات مقام معظم رهبری در خصوص انتظار استخراج و با روش تحلیل محتوا، بررسی و تجزیه و تحلیل شد. یافته‌ها حاکی از آن است که در منظومه فکری مقام معظم رهبری، مهم‌ترین شاخص‌های انتظار سازنده عبارتند از: همبستگی و وفاق اجتماعی، پیشرفت و تعالی، دین‌مداری، خردورزی و بصیرت، هدف‌مندی و کمال‌طلبی، استقامت و پایداری، عدالت‌گستری، امید آفرینی، امنیت معنوی، تحول‌گرایی اخلاقی و حرکت، نشاط و پویایی؛ و شاخص‌های انتظار مخرب عبارتند از: انزواطلبی، خرافه‌گرایی، عافیت‌طلبی، سلطه‌پذیری، سلب مسئولیت اجتماعی و خو گرفتن به وضع موجود.

بررسی پیشینه پژوهش‌های انجام شده در حوزه انتظار، نشان داد پژوهش حاضر از پنجره‌ای



نو به موضوع انتظار در اندیشه مقام معظم رهبری پرداخته است. در بررسی آموزه انتظار در اندیشه و منظومه فکری مقام معظم رهبری (ملایی ۱۳۹۸)، به معرفی چهار چوب بنیادین انتظار (منصوری و شیرزاد ۱۳۹۸)؛ به تبیین عناصر انتظار پویا (مهاجرنیا ۱۳۹۹)، بر چستی انتظار در ساحت کلام معظم له تمرکز کرده‌اند. در پژوهش حاضر سعی شد همسو با تأکیدات رهبر معظم انقلاب در خصوص شناخت و درک درست از آموزه انتظار؛ به خلاء پژوهشی احساس شده در تبیین و شناخت آموزه انتظار در منظومه فکری مقام معظم رهبری پرداخته شود؛ و شاخص‌های انتظار سازنده و مخرب مورد بررسی و شناسایی قرار گیرد.



منابع

۱. اسحاقی، سیدحسین (۱۳۸۰). *سپیده امید*، قم، دفتر تبلیغات اسلامی.
۲. برزگری بنادکوکي، اعظم؛ برزگری بنادکوکي، مرضیه؛ حجتی زاده، فهیمه و شاکر، زهرا (۱۳۹۴). «*تربیت معلم و تربیت مهدوی*»، تهران، سومین کنفرانس ملی توسعه پایدار در علوم تربیتی و روانشناسی، مطالعات اجتماعی و فرهنگی.
۳. خمینی (امام)، روح الله (۱۳۹۹). *صحیفه نور*، تهران، موسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی علیه السلام.
۴. راغب اصفهانی، حسین بن محمد (۱۴۲۹). *مفردات*، بیروت، دارالقلم.
۵. گرامی، غلامحسین (تابستان ۱۳۹۸). «*نشاط اجتماعی منتظران در نظریه انتظار از منظر مقام معظم رهبری*»، انتظار موعود، شماره ۶۵، ص ۲۹-۵۱.
۶. قوی هیکل بولولو، عاطفه (۱۳۹۷). «*تأثیر باور به مهدویت در معنابخشی به زندگی انسان*»، مشهد، دانشگاه فردوسی.
۷. قهرمان، مهدی؛ نبوی، سید مجید و نوری خسروشاهی، پریا (تابستان ۱۳۹۸). «*بررسی و نقد برداشت های انحرافی از واژه انتظار ناظر بر دیدگاه های آیت الله خامنه ای علیه السلام*»، انتظار موعود، شماره ۶۵، ص ۵۳-۷۲.
۸. طریحی، فخرالدین بن محمد (۱۹۸۵م). *مجمع البحرین*، بیروت، دار و مکتبه الهلال.
۹. موسوی اصفهانی، سیدمحمدتقی (۱۳۹۸). *مکیال المکارم*، مترجم: سیدمهدی حائری قزوینی، تهران، فراموشی.
۱۰. موسوی، سیدعلی (بهار ۱۳۹۶). «*فلسفه انتظار فرج با تأکید بر افضل اعمال بودن آن*»، آیین حکمت، شماره ۳۱، ص ۲۲۱-۲۴۶.
۱۱. مطهری، مرتضی (۱۳۸۵). *قیام و انقلاب مهدی علیه السلام از دیدگاه فلسفه تاریخ*، قم، انتشارات صدرا.
۱۲. ملایی، حسن (زمستان ۱۳۹۸). «*بررسی اصول سبک زندگی اسلامی انتظار محور، در تعامل اجتماعی با اهل سنت*»، مطالعات مهدوی، شماره ۴۶، ص ۳۹-۵۵.
۱۳. منصوری، محمدهادی و شیرزاد، علیرضا (تابستان ۱۳۹۸). «*انتظار پویا* در پرتو آموزه های وحیانی در اندیشه مقام معظم رهبری»، انتظار موعود، شماره ۶۶، ص ۶۱-۸۳.
۱۴. مهاجرنیا، محسن (۱۳۹۹). «*گفتمان انتظار در ساحت کلام سیاسی آیت الله خامنه ای*»، جامعه مهدوی، شماره ۱، ص ۸-۳۱.
۱۵. نوری، فریده؛ یارمحمدیان، محمدحسین و نادى، محمدعلی (زمستان ۱۳۹۸). «*بررسی نقش مؤلفه های شایستگی مرتبط با فناوری در برنامه درسی*»، پژوهش در برنامه ریزی درسی، شماره ۶۳، ص ۴۹-۶۵.

منبع اینترنتی

16. <http://www.khamenei.ir>

